

UDK 811.163.42'366.548

811.163.42'36(091)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 30. III. 2021.

Prihvaćen za tisak 21. V. 2021.

doi.org/10.31724/rihjj.47.2.2

Marijana Horvat

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
orcid.org/0000-0003-1798-1098
mhorvat@ihjj.hr

Ljiljana Šarić

University of Oslo
Department of Literature, Area Studies and European Languages, Faculty of Humanities
Niels Henrik Abels vei 36, NO-0371 Oslo
orcid.org/0000-0003-4373-9182
ljiljana.saric@ilos.uio.no

INSTRUMENTAL U HRVATSKIM GRAMATIKAMA DO KRAJA 19. STOLJEĆA S NAGLASKOM NA KOMITATIVNOSTI I INSTRUMENTALNOSTI

U ovom radu¹ razmatramo komitativnost i instrumentalnost kao semantičke kategorije te kako su obrađene u odabranim hrvatskim gramatikama od prve hrvatske gramatike, Kašićevih *Institutiones linguae Illyricae* (1604), do konca 19. stoljeća, odnosno do pojave Mareticeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899) i pobjede hrvatskih vukovaca, što je utjecalo na promjenu dotadašnje jezične norme. Temeljno je pitanje kojim se bavimo u kontekstu razmatranih gramatika naznačuju li gramatički opisi podudaranje značenja komitativnost i instrumentalnost ili ih jasno razdvajaju. Na teorijskoj je razini podudaranje i preplitanje dvaju značenja objašnjivo postojanjem jedne šire konceptualne domene koja obuhvaća i društvo i sredstvo. Istraživanja, međutim, upućuju i na važnost jezičnoga kontakta, pa je dodatno pitanje odražavaju li se u gramatikama utjecaji (gramatičkih opisa) drugih jezika.

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma* IP-2018-01-3585.

1. Uvod i teorijske napomene

Predmet su ove studije semantičke kategorije komitativnosti i instrumentalnosti te pristup tim kategorijama u odabranim hrvatskim gramatikama od Kašićevih *Institutiones linguae Illyricae* (1604.) do Mareticeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899.) i pobjede hrvatskih vukovaca. Kod osvrtu na gramatike u središnjem dijelu ovoga rada posebnu pozornost pridajemo pitanju kako gramatički opisi pristupaju značenjima komitativnosti i instrumentalnosti: naznačuju li njihovo podudaranje i u kojim slučajevima ili ih jasno razdvajaju. Nakon teorijskih napomena o komitativu i instrumentalu u prvome dijelu, u drugome se dijelu rada osvrćemo na unutarnje i vanjske razloge uporabe prijedloga *s(a)* u konstrukcijama kojima se označava sredstvo. Treći je dio posvećen opisu instrumentala u korpusu koji uključuje sedamnaest gramatika (usp. *Izvori*). Naglasak je u tom dijelu na pristupu značenjima komitativnosti i instrumentalnosti, ali se osvrćemo i na cjelovitu sliku instrumentala kao padeža u korpusu odabranih gramatika.

1.1. Komitativ

U mnogim se semantičkim raspravama, kao, primjerice, u Schlesingerovoj (1995), značenje društva i sredstva promatraju kao jedna šira značenjska domena. Oba su uključena u semantičku kategoriju komitativa. Komitativ je prema Schlesingeru (1995) semantički padež koji obuhvaća tri kategorije: pratnju (*accompaniment*), instrument (*instrument*)² i način (*manner*). Sve se te tri u engleskom izražavaju konstrukcijama s prijedlogom *with*. Schlesinger na temelju psiholingvističkih studija pokazuje da se u mnogim primjerima značenja pratnje i instrumenta u engleskom preklapaju, a i da se način preklapa s kategorijama pratnje i instrumenta. Druge konstrukcije s *with* (primjerice, one sa značenjem uzroka, vremena i mjesta) Schlesinger ne smatra komitativom. Iz Schlesingerova istraživanja proizlazi da sve konstrukcije s *with* u engleskome dijele značenj-

² U teorijskim se promišljanjima instrument i sredstvo kao semantičke uloge ponekad razlikuju, pri čemu se tvrdi da sredstvo (*means*) u engleskom označava entitet kojim se manje manipulira i koji se manje kontrolira (Luraghi 2003: 35, Croft 1991: 178–179). Što se tiče kategorije sredstva, u njoj istraživanja prepoznaju različite potkategorije: primjerice, provodnik i omogućivač (Ivić 1954), sredstvo uzročnik i pomoćno sredstvo (Brač 2017b).

sku sastavnicu *zajedništvo u prostoru i vremenu* (Schlesinger 1995: 72). Pratlja, instrument i način često se preklapaju. To potvrđuju Schlesingerove studije provedene na engleskom materijalu u kojima su ispitanici određivali u kojoj je mjeri u zadanim rečenicama izrečeno sredstvo ili društvo, ali i studije na arapskom materijalu. U engleskom su pratlja, instrument i način povezani s istim tipom konstrukcija – sve one sadržavaju prijedlog *with*, a u arapskome su prijedlozi u konstrukcijama koje izražavaju pratlju i instrument različiti (Schlesinger 1995: 9). No, prosudbe izvornih govornika koje su ukazale na nejasnu granicu između sredstva i društva nisu bile povezane s formalnom identičnošću konstrukcija: i u slučaju arapskoga u nekim su konstrukcijama ispitanici prepoznavali i sredstvo i pratlju. Primjerice, sljedeće engleske konstrukcije po prosudbama ispitanika u određenoj mjeri izražavaju i sredstvo i pratlju (Schlesinger 1995: 69; primjeri (22a-c)):

The officer caught the smuggler with a police dog.

Policajac je uhvatio krijumčara s policijskim psom.

The general captured the hill with a squad of paratroopers.

General je zauzeo brdo s odredom padobranaca.

The blind man crossed the street with his dog.

Slijepac je sa svojim psom prešao ulicu.

U vezi s komitativom, potrebno je istaknuti da ga neki istraživači određuju puno uže nego Schlesinger, pripisujući mu značenje „zajedno s, u društvu s” (npr. Andrason 2017). Luraghi (2001: 5) spominjući slavenske jezike razlikuje „komitativ” (koji izražava prijedložni instrumental) od „instrumenta” (koji izražava besprijedložni instrumental). Stolz, Stroh i Urdze (2008: 602) komitativ također definiraju uže, kao odnos pratlje, ili odnos dvaju sudionika u kakvu događaju u kojem je jedan sudionik praćeni (*accompanee*), a drugi je pratitelj (*companion*). Prototipno su oba sudionika osobe uključene u jednu te istu situaciju, no značajno je da je njihova uključenost asimetrična, a ta se asimetričnost, različitost odnosa, može očitovati i u naravi komitativnih markera (usp. Stolz, Stroh i Urdze 2006: 38–40). Praćeni je semantički istaknut ili u svakom slučaju istaknutiji element, a pratitelj je donekle potisnut u drugi plan, on je u odnos uključen samo preko istaknutijeg sudionika, posredno, te je određen prisutnošću i djelovanjem

istaknutijeg sudionika (Stolz, Stroh i Urdze 2006: 26–27).³ Asimetričan se odnos članova odnosa očituje u obilježjima konstrukcije u kojoj se sudionici pojavljuju: finitni se glagol slaže sa subjektnom imenskom skupinom kojom je obilježen praćeni. Tako se u rečenici *Profesor je s učenicima ušao u predavaonicu* glagol slaže sa subjektom *profesor*, te samo ta imenska skupina ima status argumenta dok je imenska skupina kojom je obilježen pratitelj opcionalni adjunkt.⁴

Činjenica da se tri kategorije – pratnja (društvo), način i sredstvo u nekim jezicima formalno izražavaju na isti način – konstrukcijom s istim prijedlogom – govori o njihovoj semantičkoj povezanosti. I u drugim se europskim jezicima značenja sredstva, načina i društva izražavaju konstrukcijama s istim prijedlogom (npr. njemački *mit*), te možemo i u njima pretpostaviti postojanje nejasnih granica između tih značenja, na tragu onoga što je zaključio Schlesinger (1995). I u hrvatskome se te tri kategorije na različitim razinama dodiruju ili preklapaju.

I u radovima o hrvatskim suvremenojezičnim i povijesnojezičnim temama spominje se komitativ(nost). Matovac (2017) razmatrajući prijedloge upućuje na povezanost instrumentala i komitativa napominjući da se komitativnim značenjem „ističe prostorno-vremensko podudaranje trajektora i orijentira” (Matovac 2017: 137), te da bi se socijativnost (temeljena na konceptu združenosti) mogla u hrvatskom jeziku smatrati prototipom komitativa (Matovac 2017: 137).

Prema Kapetanović i Štrkalj Despot (2010: 103) značenje sredstva (u najužem smislu, tzv. *instrumental*) i značenje društva (s prijedlogom *s*, tzv. *komitativ* ili *socijativ*) u starohrvatskom korpusu daleko su najproširenija i najpotvrđenija, upravo prototipna za (starohrvatski) instrumental. Stoga se povezivanje socijativnosti (društva) s instrumentalom potvrđuje u gramatičkim opisima hrvatskoga jezika od samih početaka, tako i u prvoj hrvatskoj gramatici, Kašićevoj, u kojoj se za sedmi padež (današnji instrumental) kaže da označava pratnju, uzrok, način ili sredstvo (Kašić 2002: 45). Iako ta gramatika ne donosi puno podataka o instrumentalu kao semantičkoj kategoriji, jer se opis instrumentala uglavnom svodi na njegova opća morfološka obilježja (npr. morfološki nastavci) i karak-

³ Taj je odnos sličan onome trajektora (lika prvoga plana) i orijentira (lika drugoga plana) u kognitivnoj lingvistici. To su sudionici na koje korisnici jezika usredotočuju svoju primarnu i sekundarnu pažnju (usp. Langacker 2008: 71–72).

⁴ Uz uzajamne glagole, sudionik radnje označen prijedložnim instrumentalom može imati i status argumenta, no i u tom je slučaju naznačena asimetričnost (usp. Brač 2018b).

teristične prijedloge, iz definicije je razvidno da njegovo značenje uključuje socijativnost (pratnju, koja podrazumijeva društvo). Relković u svojoj gramatici eksplicitno združuje instrumental i socijativ, što se potvrđuje i nazivom padeža i definicijom: „*Sedmi Casus, instrumentalis seu societatis*, s pridstavkom *s* ukazuje društvo: *s ovim čovikom*; mit der præposition *s* eine Gesellschaft anzeigt: mit dem Menschen” (Relković 1767: 59).⁵ S druge strane, navodi da se taj padež upotrebljava bez prijedloga *s* kad se odnosi na sredstvo.⁶ Šime Starčević u *Novoj ričoslovići iliričkoj* (1812.) padež naziva *padanje*. Instrumental odgovara 6. padanju, koje s prijedlogom „*s, sa* zlamenuje društvo, sakupljenje, oli sjedinjenje” (Starčević 2002: 105–106). Taj se prijedlog izostavlja kad je uključeno „orudje, kojim se što god čini, ukazuje”, npr. *ubio g je kolcem* (Starčević 2002: 83). Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836.) za današnji instrumental rabi naziv *tvoriteljni, orudeljni* ili *društveni* (instrumentalis v. sociativus) padež, što dodatno objašnjava: „Ako pri sociativu nikakva nema predloga, instrumental (tvoriteljni) zove se, n. p. *Na bojišću s bratom mojim, branil sam se mačem*.” (Babukić 2013: 17–18), čime u objašnjenju formalna razlika naznačuje semantički kontrast. U *Ilirskoj slovnici* (1854.) donosi naziv *instrumental (tvoriteljni padež)*, za koji u podrubnoj bilješci kaže: „Instrumental naliči u mnogoj struci latinskomu Ablativu bez predloga. On se upotrebljuje na pitanje *čim* ili *s kim? kojim načinom, kojim putem?* – Zovu ga i *Sociativom*; ali mu to ime pripada samo onda, kad odgovara na pitanje: *s kim?* n. p. *s menom* ili *sa mnom*, *s tebom*, *š njim*, *s bratom*, *sa sestrom* itd. I ovo uprav odgovara latinskomu predlogu *cum*, kada društvo označuje.” (Babukić 2014: 171). Đurkovečki u *Jezičnici* (1826.) upotrebljava kajkavske nazive padeža, pa mu je instrumental *pajdašnik* ili *orudelnik* (Đurkovečki 2019: 217). Volarić (1854: 20) ima naziv *tvoriteljni* ili *društveni*, a Danilov (1873: 15) *družiteljni* ili *rationali*, za koji kaže da odgovara na pitanje „S kim? Čim? *S čovjekom, vodom*.”

Na temelju iznesenoga razvidno je da je u starim hrvatskim gramatikama socijativnost smatrana sastavnicom instrumentala, odnosno da su društvo i sredstvo

⁵ Relković ima sustav od sedam padeža u jednini i množini, a koristi se latinskim nazivima. Nije uočio lokativ, šesti je padež ablativ, a sedmi instrumental.

⁶ „Kad bi tko hotio ukazati čime se jedna stvar pravi ili čini, tako valja da halat metne u sedmi casus prez praepositie *s*”: *sikirom sići, sabljom mahati, lopatom kopati, nožem rizati, on se je porizao nožem, to se može svezati užem*. (Relković 1767: 270–271). „Svaki verbum može sedmoga casusa imati prez praepositie *s*’ kada halat ukazuje”: *biješ me bičem, moriš me gladom, ja se branim sabljom, ti sičeš sikirom, on se je opio vinom, ona me je polila vodom*. (Relković 1767: 305–306).

bitna značenja instrumentala, što su pojedini gramatičari nastojali istaknuti i nazivljem u kojem je katkad po redoslijedu sastavnica u nazivu fokusirano društvo, a ponekad sredstvo, te da su se za izricanje društva propisivale konstrukcije s prijedlogom *s(a)*, a za izricanje sredstva besprijedložne konstrukcije.

1.2. Komitativ i instrumental

Luraghi (2001) navodi da je indoeuropski instrumental svoje značenje izveo iz ranijega komitativnog te da su u indoeuropskim jezicima komitativni markeri najčešći izvor instrumentalnih. I druga istraživanja naznačuju vezu komitativa i instrumentala osvrćući se na identičnost markera (Stolz, Stroh i Urdze 2006: 118, Heine i Kuteva 2002: 79–90, usp. pregled u Narrog 2010).⁷ Za slavenske jezike karakterističan je sinkretizam komitativa i instrumentala: u njima su instrumentalne sintagme s prijedlogom *s(a)* odnosno njegovim varijantama koje se povezuju s praslavenskim **s(n)* (staroslavenskim *sъ*, ie. **smo*; Derksen 2008: 478) nositelji komitativnoga značenja – ono se, dakle, u slavenskim jezicima izražava instrumentalom s prijedlogom **sъ* (*s, z, sa, za, se, ze*) (Nomachi i Heine 2011: 50). Tako je komitativno značenje dio semantičke domene prijedložnog instrumentala kao padeža. No, za izražavanje sredstva u slavenskim jezicima tipične su besprijedložne instrumentalne sintagme.

Lakoff i Johnson (1980: 135) povezuju značenjsku ekstenziju komitativ-instrumental s jednom konceptualnom metaforom za koju pretpostavljaju znatnu proširenost, a koja je doista prisutna u mnogim europskim jezicima (Luraghi 2003: 34). U podlozi je toj metafori predodžba da instrument, sredstvo, djeluje zajedno s agensom da bi se nešto ostvarilo. Povezanosti kategorija pratnje (društva) i sredstva prema Lakoffu i Johnsonu (1980) u podlozi je konceptualna metafora INSTRUMENT/SREDSTVO JE PRATNJA. Iako tu metaforu potvrđuju podatci iz europskih jezika,⁸ dosta argumenata govori protiv njezine univerzalnosti jer mnogi jezici sredstvo i društvo ipak izražavaju različitim sredstvima.⁹

⁷ Rjeđe je suprotno mišljenje da se društvo razvilo iz sredstva (usp. npr. Givón 2001: 263).

⁸ Metaforu potvrđuje stanje u modernim germanskim i romanskim jezicima, u modernom grčkom i albanskom, te u baltičkim i keltskim jezicima, a dijelom i stanje u slavenskim jezicima (Luraghi 2001: 5).

⁹ Dvije trećine od 323 ispitana jezika na formalnoj razini razlikuju komitativ i instrumental (Stolz 1996: 127).

Luraghi (2001) metaforu smatra prihvatljivom ističući da je smjer semantičke ekstenzije u slavenskim jezicima komitativ → instrumental. Ako je u podlozi polisemije (ili sinkretizma) komitativa i instrumentala doista metafora INSTRUMENT/SREDSTVO JE PRATNJA, onda je iz kognitivne perspektive logično da je komitativno značenje prvotno, iako realizacija toga značenja zahtijeva više morfoloških sredstava negoli realizacija značenja sredstva koje tendira biti morfološki neobilježeno (Stolz 1998, Luraghi 2001). U jezicima s jasnim sinkretizmom komitativ se katkad obilježava nekom dodatnom jedinicom, pa primjerice, u engleskom i njemačkom imamo *together with; zusammen mit* (usp. Stolz 1998: 95). Komitativ se katkad dodatno obilježava i u hrvatskome (*zajedno s*). Potvrde nalazimo i u analiziranom korpusu. Tako, primjerice, Kristijanović u svojoj gramatici u poglavlju o prijedlozima s instrumentalom donosi napomenu: „U značenju ‘sammt’ instrumentalu koji traži *z* zbog većega isticanja ili zbog preciznijega označavanja često se dodaje *skupa* ili, rjeđe, *red* ili *vred*: *povodnja je hižu s ljudmi skupa odnesla, die Überschwemmung hat das Haus sammt Menschen mit sich fortgerissen; z njimi vred, samt ihnen.*” (Kristijanović 2012: 155).

Prototipno je svojstvo instrumenata neživost te da se njima može manipulirati. Tipični su predstavnici te kategorije oruđe, oružje, te prijevozna sredstva, dok su poseban tip instrumenata dijelovi tijela Luraghi (2003: 33). Imenice koje označavaju tipične instrumente zahtijevaju najmanje (gramatičkih) obilježja. Ako jezik ima instrumental, taj će padež biti izraz instrumenta (sredstva). Mogućnost manipuliranja, smatra Luraghi, važnija je za definiciju sredstva negoli kategorija živosti. Iako su prirodne sile i emocije među „neživim” entitetima, njima je teško manipulirati, te one u normalnom okolnostima ne mogu biti u ulozi instrumenata.

Ljudi su prototipno inicijatori nekoga stanja stvari, a ne sredstva, ali u određenim okolnostima mogu postati sredstvo, primjerice, u rukama nekoga agensa kojemu su ljudi sredstvo da nešto ostvari. To može rezultirati različitim odnosima primarnoga agensa i drugoga uključenog sudionika koji može biti potpuno manipuliran ili ipak imati aktivnu ulogu. Sredstvo zahtijeva prisutnost nekoga agensa, te mu nedostaje inicijativa. Sredstvo se tipično konceptualizira kao ono čime se nužno mora manipulirati da bi odigralo učinkovitu ulogu u nekoj situaciji.

Komitativno se značenje u hrvatskome jeziku izriče instrumentalom (i ne samo njime),¹⁰ a instrumental pokriva i niz drugih semantičkih domena (o posebno-stima hrvatskoga instrumentala u odnosu na slavenske jezike usp. Brač 2018a: 265–266). Ograničimo li se samo na dva značenja, sredstva i društva, ona su morfološki (u svakom slučaju prema preporukama suvremenojezične norme) povezana s dvama tipovima konstrukcija – besprijedložnim instrumentalom za sredstvo i konstrukcijom s prijedlogom *s(a)* za društvo. Razlika je između tih konstrukcija vrlo mala, a značajno je da se i za sredstvo i za društvo u razgovornom jeziku često rabe prijedložne konstrukcije (što se, kako ćemo pokazati, različito objašnjava).

Ipak, značenje se sredstva u nekim situacijama izriče prijedlogom *s(a)*, i to ne samo u konstrukcijama tipa (a) koje se često mogu naći u razgovornom jeziku i u kojima norma zahtijeva besprijedložni instrumental; usp. primjere (b) i (c):

- a. tamo možeš s tramvajem bez problema
- b. vidim jednu staru gospođu tamo hoda uvijek sa štapom
- c. Papa je i čitao sa starim naočalama koje su bile sasvim iskrivljene.
- d. Tri sam mjeseca bio u gipsu, hodao sam sa štakama... (hrWaC).¹¹

Iako je formalno instrumental s prijedlogom u opreci s besprijedložnim instrumentalom, u određenim se situacijama koje ilustriraju gornji primjeri ta formalna razlika ne ostvaruje – značenje je sredstva primarno u primjerima (b) – (d),¹² a ipak je u instrumentalnim sintagmama uporabljen prijedlog.

Takve su situacije u našem korpusu gramatika katkad opisane pri navođenju pravila uporabe prijedloga *s(a)* uz instrumental¹³ ili se o njima zaključuje na temelju

¹⁰ Ostvaruje se konstrukcijama koje izriču blizinu, nekim akuzativnim konstrukcijama s prijedlogom *uz*, te lokativnim s prijedlogom *pri* (Matovac 2017: 187), a motivirano je konceptom kontakta.

¹¹ Kolebanja između prijedložne i besprijedložne uporabe instrumentala ima i u nekim drugim situacijama. Brač (2017a: 133) navodi primjer *Djeca su se igrala ključem/lutkama*. Međutim, u korpusu hrWaC nalazimo izraze *igrati se s loptom*, *s autićima*, *lutkama* u sljedećim primjerima: (i) *Moram ih pohvaliti i u tom segmentu, nisu se nimalo bojali igrati s loptom*; (ii) *ako se neka djevojčica voli igrati s autićima, a ne lutkama, ona time ne postaje dječak, i obrnuto* (hrWaC). U korpusu se otprilike svaki drugi primjer s glagolom *igrati se* i imenicama *lopta* i *lutka* pojavljuje s prijedlogom. Značenje imenice u instrumentalu čini se da utječe na uporabu prijedložne sintagme – lutke imaju veći potencijal da se shvate kao nešto živo, odnosno društvo, negoli autići, međutim, i autići se mogu shvatiti kao društvo te su možda više društvo negoli sredstvo iz perspektive djeteta koje se igra (ili nekoga tko opisuje njegovu perspektivu).

¹² Konstrukcije s prijedlogom *sa* u primjerima (b) – (d) mogu se tumačiti i kao način.

¹³ „Imenice koje označuju kakvo oruđe, s pomoću kojega se što čini, ili društvo ili način kada odgovaraju na pitanja *z kem*, *womit*, *kak*, *wie*, dolaze s prijedlogom *z*, *mit*, u šestom padežu. Primjerice:

oprimjerivanja kod glagolskoga upravljanja, tj. popisa glagola¹⁴ uz koje dolazi instrumental. Uočivši da je značenje sredstva u određenim situacijama nužno izraziti prijedložnim instrumentalom, Appendini se u poglavlju *Prijedlog sa ili s s genitivom ili s ablativom*¹⁵ kritički osvrće na svoje prethodnike koji prijedlog *s* propisuju samo uz imenice za živo i sa značenjem društva opisujući genitivne uzročne konstrukcije:

„*S* ili *sa* znači talijansko *da, per cagione, con, insieme, in comagnia* te zahtijeva genitiv: *s gore, s puta, s Malte; nebesa su zatvorena s ljudskih opačina; sve se je ovo zgodilo s Petra; ide se sa zla na gore*. Ilirski gramatičari poučavaju da se u potonjemu značenju prijedlog *s* propušta kad stoji uz imenice koje imaju značenje načina i sredstva, a obavezan je uz imenice za živo i sa značenjem društva. Samo uporaba može rasvijetliti njegovo funkcioniranje koje je slično onome prijedloga *cum* iz latinskoga. Naime, kad se kaže *činiti što s milosti, s ljubavi, s bolesti*, ne rabe se ni imenice za živo, ni one za neživo, a ni one koje označuju društvo, no ipak se kaže *s milosti, s ljubavi, s bolesti*, jednako kao što Latini kažu: *summa cum voluptate, dolore, amore, diligentia*. Općenito govoreći, ovaj prijedlog ne zahtijevaju samo riječi za živo i za društvo, već i imenice koje označuju sposobnosti, duševne osjećaje, tjelesne osjećaje, a često i imenice za načine i sredstva.” (Appendini 1808: 290–291).¹⁶ Appendini se na uporabu instrumentala sredstva (i načina) *s* prijedlogom *s(a)* osvrće i govoreći o šestoj vrsti aktivnih glagola: „Ne bi bilo pogrešno ovoj glagolskoj vrsti pripisati i mnoge druge glagole koji, osim svojega akuzativa-pacijensa, imaju i ablativ sredstva ili načina što ga uvodi izrečeni ili neizrečeni (podrazumljivi) prijedlog *s*, na

Z nožem rezati, mit dem Messer schneiden.

Z vužem su ga zvezali. Mit dem Stricke haben sie ihn gebunden. [...] Prva napomena

Takav se šesti padež običava rabiti i bez *z*, osobito kada imenica počinje na *z*, *s* ili *š*, a ponekad i kada počinje samoglasnikom, no to se ne može opisati određenim pravilom. Primjerice:

Ovem načinom su postala vsakojačka društva. Auf diese Weise sind die verschiedenen Gesellschaften entstanden.

Zobjum se konj vtusti. Mit Haber wird das Pferd fett.

Sablum ga je posekel. Mit dem Säbel hat er ihn gehauet. (Kornig 2015: 211–212).

¹⁴ Npr.: *okoliti neprijatelja s vojskom, zabavljati se s čime, okoristiti se s čime, nasladiti se/ugoditi se s čime* (Starčević 2002: 92–93).

¹⁵ Ablativ iz primjera odgovara današnjemu instrumentalu. U Appendinijevoj gramatici sklonidba imenskih riječi u jednini sadržava šest padeža: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ (= instrumental), dok u množini dodaje i *ablativo secondo*, tj. ablativ drugi (= lokativ). O Appendinijevu tumačenju padeža u hrvatskome jeziku v. Appendini 1808: 16–18.

¹⁶ Sve primjere iz Appendinijeve gramatike koje donosimo s talijanskoga jezika prevela je Ivana Lovrić Jović. Zahvaljujemo Ivani Lovrić Jović što nam je ustupila rukopis svojega prijevoda.

primjer: *tvoriti* štogod s hitrinom; *trajati* danke s veseljom i s radosti; *posjeći* štogod sjekirom ili nožem; *ostrići* što nožicom; *probošti* tkoga kopljem, mačem, sabljom.” (Appendini 1808: 212).

Takvi primjeri zapravo sadržavaju obilježja socijativnosti, tj. nekakva zajedništva i udruženosti, što im osigurava uporabu prijedložnoga instrumentala.

Fran Volarić u *Ilirskoj slovnici za početne učionice* (1854: 20) u opisu instrumentala navodi pitanja *S kim?*, *S čim?*, *Kako?*: *Došo je sa sestrom, a otišo je s bratom. – S kim je došo? Sa sestrom. S kim je otišo? s bratom; on ga je štapom lupio – S čim ga je lupio? Sa štapom.; Primi ovo. Kako? Oběma rukama.*, upućujući time na društvo, sredstvo i način. Iz primjera je vidljiva dvostrukost uporabe i oblika instrumentala sredstva jer se isti primjer potvrđuje bez prijedloga (*štapom*) i s prijedlogom *sa* (*sa štapom*). I u nekih drugih gramatičara uporaba instrumentala s prijedlogom *s(a)* oprimjeruje se potvrdama iz kojih je razvidno da se tom prijedložno-padežnom svezom izriče način vršenja radnje, sredstvo ili atributna služba koja označuje kakvoću predmeta, npr. *Sa strahom će stojati. / I s oprezom gledati.* (Vitanović 1872: 16); *Ocat pomiješan sa žuči., Eto ti djevojke s ručkom., S jednim štapom samo u ruci., Veliko bure sa gvozenim obručima.* (Danilov 1873: 149).¹⁷

Baveći se kajkavskim književnim jezikom, gramatikama koje ga opisuju, kao i na temelju spoznaja o svojstvima zagrebačkoga gradskog govora (usp. npr. *Došli smo s tramvajem.*), Štebih Golub ističe da je upravo uporaba prijedložnoga instrumentala sredstva osobitost kajkavštine (Štebih Golub 2015: 61). To potvrđuju i gramatički opisi: Kristijanović, primjerice, navodeći da instrumental označuje oruđe pomoću kojega se, kojim se što čini, donosi ove primjere: *z iglum šivati, z nogami rivati, z gladom koga tretati, z vinom napuniti* (Kristijanović 2012: 198–199). S druge strane, istraživanja Kapetanović i Štrkalj Despot (2010: 113–114) pokazuju da je u starohrvatskim stihovima uglavnom čakavske osnovice¹⁸ „vrlo malo potvrda uporabe prijedloga *s* uz pravi instrumental sredstva” te da se sto-

¹⁷ Danilov (1873: 149), primjerice, izrijekom kaže da instrumental s prijedlogom *s(a)* znači katkad način: *I dosad su knjige dolazile, al se nisu sa suzama učile., Veće bježi s glavom bez obzira.*

¹⁸ Kapetanović i Štrkalj Despot istraživanje su proveli na hrvatskim srednjovjekovnim stihovima nastalim od sredine 14. do prve polovice 16. stoljeća na starohrvatskom jeziku uglavnom čakavske osnovice (tek je nekoliko pjesama/inačica zapisano štokavski) (Kapetanović i Štrkalj Despot 2010: 102).

ga ondašnja uporaba razlikuje od današnje.¹⁹ Iako Luka Zima iz svih stilizacija hrvatskoga književnog jezika donosi primjere instrumentala s prijedlogom *s(a)* koji ne izriču društvo i za koje kaže da je prijedlog *s* izlišan, napominje da su takvi primjeri češći u novijoj čakavštini i u kajkavštini (Zima 1887: 241–242). U povijesnom Akademijinu rječniku zabilježene su potvrde uporabe instrumentala s prijedlogom *s(a)* u značenju sredstva i oruđa i iz književnih djela i iz narodnih govora, ali se napominje da normativna gramatika u takvim slučajevima propisuje uporabu instrumentala bez prijedloga (AR XIV 1955: 380). Na temelju iznesenoga Maretićeva tvrdnja da je katkad teško donijeti jednoznačno pravilo o uporabi prijedloga *s(a)* jer se u njegovoj uporabi kolebaju i književnici i narod nije bez temelja (Maretić 1963: 599). Maretić (1899: 582) ističe da se u službi oruđa ili sredstva rabi besprijedložni instrumental, ali da se potvrđuju i primjeri protiv toga pravila: *ja ne mogo s krilma poletiti, mjerite joj kosu s mačem*. Smatra da bi u navedenim primjerima prihvatljivija bila uporaba besprijedložnoga instrumentala. U nastavku napominje da se primjeri *jesu li s jelom i pićem zadovoljni i budite zadovoljni svojom platom* mogu upotrebljavati i s prijedlogom *s* i bez njega. Također navodi da „[s]mjesu zajednice i sredstva imamo u primjerima kao: šta će on raditi *sa sjekiom.*, pa činite šta hoćete *sa mnom.*, što ću, Bože, *s prokletom devojkom?*, udri *s njime* o zemljicu čarnu.” (Maretić 1899: 582). Valja naglasiti da Maretić u svim potvrdama kojima oprimjerava značenja instrumentala s prijedlogom *s(a)* uočava nijansu socijativnosti.²⁰

Na temelju iznesenoga zamjetno je da je prijedlog *s(a)* s instrumentalom za izricanje sredstva u određenim situacijama nužan (tipa *hodati sa štapom*), ali i da se spomenuta prijedložno-padežna sveza potvrđuje na mjestu besprijedložnoga

¹⁹ Kapetanović i Štrkalj Despot (2010: 114) se u vezi sa situacijom u današnjim čakavskim govorima pozivaju na Josipa Lisca, koji je utvrdio da se u nizu čakavskih govora uporaba prijedloga *s(a)* pokazuje kao opće obilježje neovisno o značenju.

²⁰ Maretić uz instrumental s prijedlogom *s(a)* povezuje značenje društva i zajednice, npr. *tu je malo počinio s vojskom, momci i djevojke s vijencima na glavi, s dobošem se zec lovi*. Napominje da su usporedba i jednačenje također zajednica, npr. *konja s magarcem ne valja porediti, izjednači ih s nama*. S tom prijedložno-padežnom svezom izriče se i način, npr. *umrijeti s mirom*. Objašnjava da se za izricanje načina koristi i instrumental bez prijedloga *s(a)*, ali da je razlika između besprijedložne i prijedložne uporabe u tome „što je tamo čist način, a ovdje je s načinom pomiješano nešto malo društva ili sredstva” (Maretić 1899: 582), npr. *s velikim strahom uzme povjesmo, sa strahom će stajati i s oprezom gledati*. Instrumental s prijedlogom *s(a)* rijetko se rabi u značenju sredstva i oruđa, npr. *ja ne mogo s krilma poletiti, trgovac da trguje s blagom*. Također se njime rijetko izriče vrijeme, „i to takvo vrijeme, s kojim je pomiješano nešto malo društva” (Maretić 1899: 582–583.), npr. *Turci sa zorom izidu iz Loznice*. Za navedena značenja i potvrde usp. Maretić 1899: 581–583.

instrumentala (tipa *voziti se s autobusom*). Potvrde takve uporabe vrlo se rano pojavljuju i u govorima i u književnim djelima, vjerojatno zbog prisutnosti elementa zajedništva, združenosti uz značenjsku sastavnicu sredstva, te su opisane u gramatikama.

Još jedna kategorija u kojoj se u suvremenojezičnoj uporabi mora naći *s(a)* s instrumentalom jesu konstrukcije s nesklonjivim brojevima i priložima količine u kojima se instrumentalom nedvojbeno upućuje na sredstvo, primjerice, *Kilogram mekinja poparimo s pet litara kipuće vode*. Takvi instrumentali sredstva dolaze s brojevima kad se ne dekliniraju i priložima količine (Raguž 1997: 154).²¹

Dakle, u nekim se suvremenojezičnim kontekstima značenje sredstva nedvojbeno izražava prijedložnim instrumentalom. I onda kada se konstrukcije za izražavanje sredstva i društva razlikuju, one su formalno vrlo slične. Moguće je da je to, uz još neke faktore, utjecalo i utječe na prodiranje prijedloga *s(a)* i na polje nekih drugih konstrukcija kojima se izriče sredstvo.

2. Razlozi uporabe prijedloga *s(a)* u konstrukcijama kojima se označava sredstvo

2.1. Vanjski utjecaji

Nomachi i Heine (2011) navode da se u slavenskim jezicima obilježenima intenzivnim kontaktom s germanskim i romanskim jezicima uočava tendencija proširenja uporabe komitativnoga prijedloga u kontekstima označavanja instrumenta. No, Danylenko (2015) na temelju potvrda uporabe komitativnoga prijedloga u kontekstima izražavanja instrumenta u poljskim, ukrajinskim, bjeloruskim i ruskim dijalektima zaključuje da direktne korelacije između utjecaja neslavenskih jezika i proširenja uporabe prijedloga na konstrukcije koje označavaju instrument nema, te da bi Nomachi i Heine (2011) svoje postavke morali revidirati.²²

²¹ Raguž navodi i neke druge slučajeve nesigurnosti povezane s uporabom prijedloga *s(a)* + INSTR; takvi su, primjerice, neki slučajevi s instrumentalom kao indirektnim objektom (Raguž 1997: 334), npr. *igrati se (sa) životom*.

²² „I propose to distinguish between the grammaticalization of the comitative-instrumental polysemy due to analytic simplification and the grammaticalization of the instrumental-comitative polysemy due to synthetic simplification. The comitative marking for instrumentals in Slavic is likely to develop in places of prolonged multilingual contacts, not necessarily with German or Italian. Under these conditions one

Prodiranje komitativnoga *s(a)* u domenu označavanja sredstva ima dugu povijest. Pavlović (2006) koji komitativnu konstrukciju *s(a)* + instrumental za izražavanje sredstva nalazi u jeziku dokumenata nastalih u Dubrovniku zaključuje da se može raditi o romanskom utjecaju: najstariji primjer pronađen je u dokumentu koji je napisao dubrovački notar, izvorni govornik romanskoga (Pavlović 2006: 205–206). No, Pavlović ističe da su razlozi prodiranja *s(a)* + instrumental na područje označavanja prijevoznoga sredstva i sredstva plaćanja mogli biti i semantički jer kod takvih instrumentala kretanje koje se pripisuje subjektu zapravo izvodi prijevozno sredstvo koje se kreće: u scenariju kretanja, prijevozno je sredstvo sudionik u realizaciji radnje (Pavlović 2006: 206). Ivić (1954: 228), uzimajući u obzir povijesnojezičnu i dijalektološku građu govori o prodoru prijedloga *s(a)* iz semantičke sfere socijativnoga instrumentala u druge sfere instrumentala, no zaključuje da strani jezični utjecaj nije odlučujući za gubljenje morfološke razlike između socijativa i instrumentala, već da je on samo ubrzao organski razvoj. Ona ističe da u praslavenskom socijativni prijedlog dolazi u konstrukcijama u kojima su „dva međusobno nezavisna pojma vezana u zajednicu”, dok je novo polje uporabe prijedloga puno šire te se socijativna konstrukcija pojavljuje u mnogim kontekstima u kojima je „zajednica između dva pojma takve prirode da jedan bliže određuje drugi” (Ivić 1954: 222), primjerice, u kontekstima s prijevoznim sredstvima. No, važno je, ističe Ivić, da se prijevozna sredstva „mogu shvatiti ne samo kao oruđe kojim se izvodi data akcija kretanja nego i kao ono što u zajednici sa subjektom ostvaruje vršenje radnje” (Ivić 1954: 223).²³ Isti trend primjećuje Abović (2018) u suvremenom crnogorskom jeziku u kojem se uporaba prijedloga *s(a)* bilježi u instrumentalnim konstrukcijama u kojima se prijedlog smatra nenormativnim.²⁴

can predict the development of convergent analytic features in closely related or even areally contingent languages (dialects), as is the case of the Circum-Baltic area.” (Danylenko 2015: 267).

²³ Ivić (1954: 227) bilježi da je prijedložna konstrukcija polovicom 20. stoljeća bila sve ekspanzivnija u nekim dijalektima, primjerice, u govorima istočne Crne Gore.

U našem korpusu nije zamijećeno da gramatičari opisuju obrnutu situaciju, tj. da socijativ gubi prijedlog, o čemu piše Ivić, a spominje i Maretić (usp. Ivić 1954: 215, Maretić 1910: 226).

²⁴ Istraživači ističu da je uporaba takvog instrumentala rasprostranjena u svim crnogorskim govorima, te svojstvena i nekim drugim štokavskim govorima (Tepavčević 2010: 445–446; Nenezić 2010: 314).

2.2. Unutarnji razlozi: preplitanje sredstva i društva i značenje instrumentala

Dosadašnje napomene naznačuju da su dva značenja, društvo i sredstvo, dio iste, nadređene cjeline. Usto, oba se negiraju genitivnom sintagmom s prijedlogom *bez*, što također svjedoči o njihovoj povezanosti na konceptualnoj razini. Mnoga se sredstva – automobili, oružje, glazbala – često konceptualiziraju kao suputnici, a ne samo kao stvari. Ta činjenica može utjecati na (u razgovornom jeziku često) proširivanje polja uporabe prijedloga *s(a)* na kontekste sredstva.

Razlozi se, dakle, uporabe prijedložne konstrukcije *s(a)* + INSTR umjesto bes-prijedložne instrumentalne konstrukcije umjesto s vanjskim utjecajima mogu povezati i sa značenjem instrumentala kao padeža. Belaj i Tanacković Faletar (2014: 257) smatraju shematični koncept paralelizma temeljem iz kojega proizlaze sva značenja instrumentala. Taj je paralelizam jasan kod bes-prijedložnoga instrumentala sredstva kao i kod instrumentala društva s prijedlogom *s(a)*. Paralelizam, svojevrsno poklapanje trajektora i orijentira, može se međutim povezati i s drugim padežima. Preciznije narav tih dvaju odnosa određuje koncept združenosti kojim operira Matovac (2017) koji navodi kako se „(...) instrumentalnim konstrukcijama naglašavaju KONTAKT i njegove posljedice, funkcionalna povezanost trajektora i orijentira koja motivira nastanak koncepta ZDRUŽENOSTI” (Matovac 2017: 141). Matovac uočava sličnost značenja sredstva i socijativnosti – shematski prikazi instrumentalnosti (značenja sredstva) i socijativnosti vrlo su slični: u scenariju s društvom, značajno je obilježje živost dvaju sudionika²⁵ uz to što „trajektor i orijentir zajedno sudjeluju u obavljanju radnje, zajednički ulažu energiju”. U scenariju sa sredstvom odlučujuće je obilježje neživost orijentira koji stoga u radnji ne sudjeluje „svjesno i dobrovoljno te ne ulaže energiju”. Stoga, iako „trajektor i orijentir [...] zajedno sudjeluju u obavljanju radnje [...] kod značenja sredstva jedan sudionik služi kao oruđe drugomu sudioniku koji obavlja radnju” (Matovac 2017: 136). Matovac (2017: 136), međutim, navodi primjer u kojem je značenje socijativnosti moguće u situacijama s neživim orijentirrom (*Doći ću s gitarom.*) gdje gitara nije sredstvo. Iz mnogih sličnih primjera,

²⁵ U nekim su jezicima jedinice (padežni afiksi, adpozicije) koje označuju socijativnost gramatikalizirani oblik imenica sa značenjem ljudi, prijatelj (Heine i Kuteva 2002: 329; 2007: 66); primjerice, estonska postpozicija *kaas* 'zajedno s' povezana je s **kansa* 'ljudi', 'društvo', 'drug'), a baskijski je padežni nastavak komitativa *-ekin* povezan s baskijskom imenicom *kide* 'suputnik, drug' (Kuteva i dr. 2019: 120–121).

kao i onih u kojima su orijentiri, primjerice, imenice za emocije, proizlazi da obilježje živosti za ostvarenje socijativnoga značenja nije neophodno, iako su možda tipični orijentiri živi, što je, vidjeli smo, početkom 19. stoljeća utvrdio i Appendini. Kod instrumenata koji su dio tijela (ruka, noga), orijentiri su dio trajektora, a kod drugih je važan kontakt: olovka je u kontaktu s trajektorom i svojevrsno produženje ruke u scenariju koji je opisan u konstrukciji *Piše pismo olovkom*. U istom su scenariju i ruka i olovka zapravo sredstva, ruka je za izvođenje radnje primarna, no olovka je aktivna zona (u fokusu; Langacker 2008). Koncept ZDRUŽENOSTI (koja, međutim, ne podrazumijeva ravnopravnost) koji je u temelju značenja socijativnosti temeljan je za instrumental kao padež.

Proširenje konstrukcije $s(a) + INSTR$ na polje sredstva može stoga biti povezano s nekoliko faktora te se objasniti sljedećim:

- sličnošću značenja sredstva i društva i činjenicom da su u čestim neprototipnim situacijama orijentiri u scenarijima društva neživi (npr. gitara), a da se neprototipna sredstva (npr. lutke) u mnogim scenarijima doživljavaju kao da su živa, dakle kao društvo
- analitičkim tendencijama koje se zapažaju u svim slavenskim jezicima (Danylenko i Nomachi 2019)
- postojanjem izraza u kojima je očito, ili primarno, u pitanju sredstvo, ali je ipak $s(a) + INSTR$ uobičajena konstrukcija (*čita s naočalama; Za nekoliko dana hodat će sa štakama, pa sa štapom*, hrWaC).²⁶

3. Opis instrumentala u odabranim gramatikama

Poznato je da su prve hrvatske gramatike nastale u okviru crkvenih redova, da one nisu samo gramatike hrvatskoga jezika te da nisu uvijek pisane hrvatskim jezikom. Neke su od njih gramatike stranih jezika s usporednom hrvatskom građom, ali i gramatike hrvatskoga jezika s kojim stranim metajezikom. U hrvatskim se dopreporodnim slovnicama općenito jezik predmet opisa najčešće

²⁶ Matovac (2017) smatra da je moguće objašnjenje za slučajeve kao onaj *sa štapom* to što je kontakt između trajektora i orijentira neizbježan, te trajektor nije u mogućnosti sam obavljati radnju. To je, međutim, relativno jer netko može hodati i sa štapom i bez njega, premda u drugom slučaju možda sporije i s poteškoćama.

opisuje kontrastivno prema metajeziku slovnice, tj. materinskim jezikom ciljne skupine kojoj je gramatika namijenjena ili latinskim jezikom kao *lingua franca* ondašnje Europe za kojega se pretpostavljalo da ga korisnici slovnice poznaju (Horvat i Štebih Golub 2020: 350). Budući da se rane hrvatske gramatike temelje na tradiciji latinskih gramatika i da je latinski utjecaj primaran u gramatičkim opisima na svim razinama, nije bilo jednostavno latinsku shemu preslikati na hrvatski jezik, zbog čega su se pri opisu hrvatskoga jezika uvodile i kategorije njemu potpuno strane (npr. v. kategorije glagola u Kašićevoj gramatici²⁷). Teškoće pri uklapanju hrvatskih oblika u latinski gramatički nacrt očite su i u obradi padeža, što je Bartol Kašić, autor prve hrvatske gramatike, pokušao riješiti tako da u jednini donosi sedam padeža²⁸, a u množini osam²⁹. Sedmi je padež instrumental, čiji se opis u gramatici svodi na opća morfološka obilježja (tj. prikaz morfoloških nastavaka)³⁰ te, u posebnome poglavlju, na popis prijedloga koji dolaze s instrumentalom³¹. Iako u paradigmama uz sedmi padež redovito donosi prijedlog *s/sa* (lat. *cum*),³² Kašić ga ne navodi u poglavlju *O prijedlogu koji zahtijeva sedmi padež jednine i množine*.³³

Della Bella slijedi Kašićev model padeža. U odnosu na Kašića Della Bella donosi znatno više informacija o instrumentalu. Zanimarimo li morfološke nastavke, instrumental obrađuje u poglavljima *O prijedlozima* i *Nekoliko pravila*

²⁷ Kašić nije imao nikakva predloška ni uzora, što sam ističe u predgovoru gramatike. Gramatika je u to doba bila tradicionalna disciplina, koja se još nije odmaknula od svojih antičkih temelja, pa se pisanje gramatika sastojalo gotovo isključivo u preradbi velikih uzora i bilo je jasno utvrđeno. Kašić stoga nije imao drugi izbor nego da u sustav latinske gramatike, koja je bila temelj svakoj izobrazbi, unese podatke iz svojega jezika. (Katičić 1981: 7).

²⁸ Nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ, sedmi padež (= instrumental).

²⁹ Jednina: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ, sedmi padež (= instrumental); množina: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ, sedmi padež (= instrumental), osmi padež (= lokativ).

³⁰ „Kašiću je, čini se, bilo osobito stalo da u ilirskoj gramatici zadrži svih šest latinskih padeža kako su bili kanonizirani u gramatici. Kašić je ispravno uočio pojave u hrvatskom padežnom sustavu, sve ih je obuhvatio svojim gramatičkim opisom, ali im sustavne odnose nije umio do kraja promisliti i dosljedno izraziti. U opisu specifično ilirskih padeža ostao je tako pri improviziranim zapažanjima, koja uz kanonizirani latinski sistem ostaju strano tijelo i nisu s njime integrirani u novu sustavnu cjelinu.” (Katičić 1981: 49).

³¹ U poglavlju o drugoj deklinaciji imenice daje napomenu da se prijedlog *s* katkad ispušta (Sedmi padež s prijedlogom *sa* ili *s'* završava na *om*, kao *s' divóm*. Prijedlog se katkad ispušta. (Kašić 2002: 73).

³² U poglavlju *O prvoj deklinaciji imenice* objašnjava da je riječ o sklonidbi imenica muškoga i srednjega roda te da, među ostalim, sedmi padež završava na *in*, *om* ili katkad na *em* s prijedlogom *sa* ili *s'* ili bez njega. (Kašić 2002: 47, 49). U *Napomeni* kaže da se *sa* ili *s* stavlja ispred sedmog padeža i znači *cum* premda se može staviti i ispred ablativa ako bi trebalo (u latinskom) značiti *ex* (*s koga puta*, *ex quo itinere*). (Kašić 2002: 51).

³³ *Mejumeu* (*meu mnom i tobom*), *prid*, *sprid* (*prid Bogom*, *sprid očima*), *pod* (*pod pazuhom*), *nad* (*nad vakom ženom*), *za* (*za vratom*) (Kašić 2002: 363, 365).

o konstrukcijama. Kaže da uz instrumental dolaze prijedlozi *za*,³⁴ *pod*,³⁵ *nad*,³⁶ *s*,³⁷ *među*,³⁸ *prid*³⁹, oprimjeravajući ih potvrdama iz govora i iz književnih djela. Sintaktički dio gramatike obuhvaćen je pravilima o konstrukcijama, među kojima se navode i pravila o instrumentalu bez prijedloga i rekciji pojedinih glagola, također s primjerima iz govora i iz književnosti. Della Bella izrijeком kaže da se svakom „glagolu može pridodati 7. padež bez prijedloga sa značenjem sredstva, npr. *Bi(j)eš me bičem* – mi percuoti con la verga. *Moriš me gládom* – mi tormenti con la fame itd.” te da neki glagoli zahtijevaju sedmi padež zbog gramatičkoga pravila,⁴⁰ a neki iz stilskih razloga⁴¹ (Della Bella 2006: 107). Navedeni primjeri u Della Bellinoj gramatici, okupljeni u poglavlju u kojemu se donose glagoli koji zahtijevaju sedmi padež, izvor su i opis različitih značenja instrumentala bez prijedloga u hrvatskome jeziku iako to autor nije eksplicitno na taj način formulirao. Naime, rekcije *hoditi poljem*, *ravninóm* (camminar pel piano) ili *putovati planinóm* (viaggiar per la montagna) impliciraju opis značenja prostornoga instrumentala. Na temelju primjera *počiniti časom* i *Ni počinut, ni odáhnut / Ne dadú mu ni(j)ednjem časom*. Palm. (riposare un momento) proizlazi značajnije vremenskoga instrumentala, dok se iz primjera *biti viši pasom, ramenom* (esser più alto dalla cintura) nazire pridjevski instrumental, a iz primjera *zovém*

³⁴ U značenju *iza* (dietro): *zà tobom* – dietro di te, *zà dúbom* – dietro l’ albero, *zà vrátim* – dietro la porta, *zà plečom* – dietro la spalla (Della Bella 2006: 95).

³⁵ Kad označava stanje: *Držim pod nogom* – tengo sotto al piede (Della Bella 2006: 97).

³⁶ „Ovaj prijedlog znači sopra i kad ne stoji uz glagol kretanja, najčešće se rabi sa 7. padežom: *nàd Petrom* – sopra Pietro.

Vrjeme ima čudnu moć nàd stvarimi ljudskima. Elek.

Nad svjem ostalim – sopra tutti gli altri.

Tiho jezero, nàd kojem sjedeći. Ljub.

A vi gore, i brigovi, ke nàd mnom vidim státi. Palm.” (Della Bella 2006: 97).

³⁷ Znači *con*: *mír s vama, s tobom* – la pace sia con voi, teco, *s Petrom, s Antunom* – con Pietro, con Antonio, *s družinom* – con la compagnia, *š njime* – con lui, *š njome* – con essa. (Della Bella 2006: 99).

³⁸ Znači *trà, in mezzo*: *Među mudrjem rječ je ovako*. Osm., *Među mrtvjem*. Pjes. Pok. *Među mnom i tobom* – tra me e te. (Della Bella 2006: 101).

³⁹ Znači *avanti, inanzi*; s glagolima stajanja u mjestu rabi se sa 7. padežom: *stojim prid Bogom, prid sudcem, prid pristóljem* – stò inanzi à Dio, al giudice, al trono. *Imam smrt prid očima*. (Della Bella 2006: 101).

⁴⁰ Primjerice: „Glagol *kunèm se* – giuro zahtijeva uporabu 7. padeža bez prijedloga: *kunèm se Bogom, Gòspóm, nebom* – giuro Iddio, per la Vergine, per il cielo. Na isti način glagol *posipam* – spargo kad uz njega stoji akuzativ, zahtijeva 7. p., npr.: *Mi spargi di cenere* – *Posipaš me pepelom*, di fiori – *cvjetjem*. Ali mora se reći: *posipaš pepeo* – spargi cenere.

Glagol *daždi* – *piove* zahtijeva 7. padež *Nebo daždi manom* – Il cielo piove manna.

Rek bi daždi traskovima. Minč.” (Della Bella 2006: 107).

⁴¹ „U stilski dotjeranom izrazu rabi se 7. padež bez prijedloga u ovom značenju: *Io fanciullo, o essendo fanciullo, feci, andai, itd.* – *ja djetetom učinih, otídoh* itd.” (Della Bella 2006: 107).

– *chiamo: Boga zovem ocem mo(j)i(j)em* (Chiamo Iddio padre mio.) predikatni instrumental.⁴²

Izneseno upućuje na zaključak da su oba gramatičara (iako više Della Bella) uočila osnovna svojstva instrumentala, njegovu prijedložnu i besprijedložnu uporabu te temeljna značenja.

Sličan pristup opisu instrumentala u hrvatskome jeziku, koji osim sklonidbenih paradigmi i pokojih napomena o morfološkim nastavcima donosi popis prijedloga s instrumentalom (katkad i uputu o uporabi), pravila uporabe besprijedložnoga instrumentala, popis glagola koji zahtijevaju instrumental te obvezatno oprimjerivanje, nalazi se u mnogim kasnijim gramatikama, npr. u Relkovićevoj 1767., Voltičevoj 1803. (Voltić 2016), Starčevićevoj 1812. (Starčević 2002), Babukićevoj 1836. (Babukić 2013), Volarićevoj 1854., Vitanovićevoj 1872.⁴³ i 1880.

U sintaktičkom dijelu Appendinijeve gramatike glagolsko upravljanje vrlo je iscrpno obrađeno. Osim podjele glagola po vrstama i popisa glagola uz koje dolaze dopune u pojedinim padežima, pa tako i u instrumentalu, nerijetko u napomenama donosi objašnjenja i pouke, upute o uporabi ili kritike na stavove svojih prethodnika.

S obzirom na glagolske dopune u instrumentalu Appendini, primjerice, kod sedme vrste aktivnih glagola izrijeком imenuje značenje tih dopuna. Kaže da ti glagoli „traže akuzativ za živo i ablativ koji bih nazvao ablativom povlastice, odnosno gospodara, naredbe, titule itd. Ovako se tvori: ne obećava da ga *hoće* gospodarom učiniti jednoga samoga grada – reče Della Bella; Sudjeno je ovako, dobitnikom da te *vidim* – reče Gundulić; Kako ćeš mu ime nadjesti? *Nazva(t) ću* ga Petrom ili Pavlom. Iz navedenih se primjera vidi kako se imenice *gospodarom*, *dobitnikom*, *Petrom* ne slažu, kako bi to bio slučaj u drugim jezicima, s akuzativima za živo, nego su nalaze u ablativu.” (Appendini 1808: 212); „S pasivnim i uzajamno povratnim glagolima [...] imenice koje označuju povlasticu nalaze se u nominativu ili u ablativu, na primjer: *bit će zvan* Petar ili Petrom; er se je *učinio* sin božji – reče stari prevoditelj Svetoga pisma; objetam toj Bogu, tvoj *ću se* sluga *zvat* – reče Menčetić; *kazat* se kraljem ili kralj, junakom ili ju-

⁴² Za primjere v. Della Bella 2006: 107.

⁴³ U Vitanovićevoj gramatici (1872: 12) *orudni padež (instrumental)* „označuje sredstvo ili orudje, kojim se postizava koji čin; zatim na čin, društvo; osim toga dopunjuje neke glagole i imena [...]”.

nak; *priobraća se* i pritvara pticom, zvijeri, dubom, stinom – reče Gundulić.” (Appendini 1808: 213). Također pomno obrađuje i sintaksu prijedloga (v. Appendini 1808: 277–293). Navodi da ablativ jednine (tj. instrumental) mnogih imenica uporabljen bez prijedloga može doći u službi priloga, npr. *ukradom, putem, ugredom, danom, istinom* (Appendini 1808: 270).

Babukić u *Ilirskoj slovnici* (1854) polazi od dviju temeljnih uporaba instrumentala – bez prijedloga (na pitanje *čim?* ili *čijem?*) i s prijedlozima. Obrađujući besprijedložni instrumental kad naznačuje oruđe kojim se što tvori ili način kojim što biva,⁴⁴ zamjetno je da opisuje instrumental sredstva, kod kojega uočava i nijanse načinskoga značenja. Pri opisu prijedložnoga instrumentala s prijedlogom *s* ili *sa* kad znači društvo (na pitanje *s kim?* ili *s čim?*),⁴⁵ upućuje na njegovo socijativno značenje. Opisujući besprijedložni instrumental, donosi i glagole koji sadržavaju dopunu u instrumentalu. Iz primjera: Rađajte se i množite se, napunite zemlju i vladajte njome. (*Pripovijetke Star. i Nov. zavjeta* I-6, Babukić 2014: 378) razvidno je da je uočio instrumental daljega objekta. Njegova zapažanja uključuju i opis prostornoga⁴⁶ i vremenskoga⁴⁷ instrumentala. Babukić je utvrdio da se instrumentalom mogu izreći i određene okolnosti vršenja radnje, konkretno mjesta, vremena, načina, uzroka i svrhe (v. Babukić 2014: 391–397).

Gramatičar kajkavskoga književnoga jezika Franjo Kornig instrumental „određuje kao padež u kojem dolaze imenice koje označuju oruđe, društvo ili način te obično stoje uz prijedlog *z* i odgovaraju na pitanja *z kem* i *kak* (*Z nožem rezati*; *Z jednem mojem dobrem prijatelom dojdem k tebi*), što je opis prijedložnoga instrumentala društva i sredstva.” (Štebih Golub 2015: 61). Također napominje da se imenice u instrumentalu pojavljuju i bez prijedloga *z* (npr. *sablum ga je posekel*) te da katkad imenici u instrumentalu nije moguće odrediti uzrok (*odičeno je biti kotrigom jedne glasovite občine*); prvi je primjer instrumental načina, a drugi predikatni instrumental (Štebih Golub 2015: 61).

⁴⁴ Npr. *režati* ili *poržati nožem, posēći sabljom, udariti rukom, slušati ušima*. (Babukić 2014: 376–377).

⁴⁵ Inostrane krune i knezi, // *S kiem'* Poljaci društvo imaju, // *S vojvodami i s vitezi* // Na njih pomoć i oni ustaju., Gundulić, *Osman* X: 21 (Babukić 2014: 381).

⁴⁶ Na pitanje *kuda* ili *kojim putem?* = *kojim krajem?* – Ili putnik *kopnom* jaše, Gundulić, *Osman* I. 19–21; A mjesec vaš jasan *zagorjem* gdi sjaše // Tmasta noć kako dan meni se činjaše, Mavro Vetranović, *Posvetilište Abramovo*, str. 120 (Babukić 2014: 378–379).

⁴⁷ Za označivanje vremena na pitanje *kada?* – *danjom, noćjom* (= *danju, noćju*), *ljetom, zimom* (= *ljeti, zimi*), *zorom* (podraniti), *jutrom, večerom, mrakom, nedjeljom*...; Ob noć ću uzdahnut, ako *noćjom* pódje, // Gdi će mi osvanut, kamo sutra dódje?, A. Kanižlić, *Sveta Rožalija*, str. 4 (Babukić 2014: 380).

Josip Đurkovečki u svojoj *Jezičnici* (1826.) donosi, među ostalim, pravilo upotrebe instrumentala: „Kad vremenoreč znamenuje orudelo, pajdaštvo ali način, postavi se vu pajdašnik. Z predstavkom *z, ž, pred, pod, med, iz* kak je odzgor rečeno od predstavkov, v. p. *med ženami, z tobum, ž njimi.*” (Đurkovečki u Štebih Golub 2019: 271). Razvidno je da Đurkovečki opisuje, što je za kajkavštinu tipično, prijedložni instrumental sredstva (*orudelnik*), društva (*pajdašnik*) ili načina i navodi prijedloge (*s, pred, pod, med, iz*) koji zahtijevaju taj padež, ali je pravilo nespretno sročeno jer iz njega proizlazi da glagoli imaju značenje sredstva ili društva, a ne imenice u instrumentalu (Štebih Golub 2019: 149). Kristijanovićev opis instrumentala razvedeniji je i opširniji od opisa njegovih prethodnika, što se ponajprije odnosi na sintaktički dio u kojemu instrumental obrađuje u poglavlju o sintaksi upravljanja koje je strukturirano po vrstama riječi. Donosi prijedloge koji dolaze s instrumentalom te raspravlja o instrumentalu bez prijedloga. S instrumentalom primjerice povezuje:

- neke imenice (npr. *pohlepnost, žalost* traže instrumental s prijedlogom *za*: *pohlepnost za blagom vtišila je žalost za roditeli; pomilivanje* s prijedlogom *nad*: *imam pomilivanje nad tvojum neznanošćum*; Kristijanović 2012: 200)
- neke pridjeve (npr. *jednak* također traži instrumental s prijedlogom *z*: *on je jednake dobe z menum*; str. 206; pridjevi koji označuju preobilje ili plodnost traže instrumental s prijedlogom *z*: *polja plodna z žitkom*, a oni koji uglavnom označuju kakvu želju traže instrumental s prijedlogom *za*: *lakom za blagom, pohlepan za poštenjem*; Kristijanović 2012: 207)
- znatan broj značenjski raznorodnih glagola (npr. glagoli *jesam, imenujem se, bivam, postanem* traže dva nominativa: *oroslan imenuje se kralj četveronožnih stvari*, no ti glagoli umjesto predikatom u nominativu mogu upravljati i predikatom u instrumentalu: *oroslan imenuje se kraljem četveronožnih stvari*; na pitanje *s kem?, kak?* uz glagole koji označuju uzrok, oruđe ili način vršenja neke radnje, dolazi instrumental s prijedlogom *z*: *polejati z vodum, z vuglenom počerniti, z pomoćju Božjum more čovek vse včiniti.*; na pitanje *gde?* glagol koji označuje bivanje na jednom mjestu traži instrumental s prijedlozima *na, med, pod, pred, za*: *nad menum stanuje, med nami stoji, pod stolom leži, pred vratmi stoji, za hižum se šeče*; s prijedlogom *nad* i sljedeći glagoli traže instrumental: *kraljuvati nad Horvatskum, gospodovati nad kmeti, smejati se nad kem, čuditi se nad njim*; glagoli koji označuju čežnju, uzdisanje, jedanje, plakanje, tugova-

nje iziskuju instrumental s prijedlogom *za*, premda neki od njih ne isključuju ni instrumental s drugim prijedlozima, kao *plače se za detetom, nad detetom, z detetom*. (Kristijanović 2012: 210–216).

Veberova *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* (1859.), prva hrvatska sintaksa objavljena kao posebna knjiga, instrumental definira kao padež oruđa ili sredstva, s tim da je oruđe sve ono čime se tko služi da bi što drugo postigao (npr. *Kad pokolju bravce, pokriju ih ozgor slamom, operu vodom opaljene krmke., Takvom prilikom prostre se stol bijelim stolnjakom.*) (Weber 2005: 44). U nastavku spominje da u instrumentalu stoji subjekt bivše aktivne izreke (npr. *Još ranije bjehu se pojavili spomenici srbski, prepisani Nikolajevićem.* Kur.), što je opis subjektinoga instrumentala, za koji i suvremene gramatike kažu da se rabi u pasivnim konstrukcijama, ali, za razliku od Vebera, uzročnika radnje povezuju s čime neživim.⁴⁸ Također navodi da u instrumentalu stoji imenica kojom se „obćenit sud koga glagolja steže na pojedinu stvar” (npr. *Podao se je nasljedovati staro-ruske pjesme poput Žukovskoga, pak je ovoga nadkrililo izvrstnošću oblika, a najpače veličinom svojih tvorovah.* Trn. Pušk.; *Soko perjem leti, a ne mesom.* N. P.) ili imenica kojom se naznačuje mjesto i smjer kretanja (npr. ... *glavni naš posao bio je sušiti kabanice, koje nam putem do posljednje niti prokisnu. – Od Kotora k jugu oko pol dana suhim putem na moru je mali gradić Budva.* Vuk. predg. k. N. P.; *Dosta će dotel vode Savom i Dunavom proteći.* N. P.) (Weber 2005: 44–45), čime implicira značenje instrumentala sredstva (uz što katkad dolaze i elementi načina) i prostornoga instrumentala. Opisujući značenje instrumentala, izrijeckom spominje instrumental vremena i instrumental načina, koje i obrađuje u posebnim poglavljima (v. Weber 2005: 45–46). Također izdvaja instrumental objekta,⁴⁹ predikatni instrumental,⁵⁰ instrumental

⁴⁸ Usp. Silić i Pranjaković (2005: 234), npr. *roditelji shrvani tugom* = tuga je shrvala roditelje.

⁴⁹ „Glagolji, koji znače u obće: *ravnati, upravljati, vladati, zavladata* i svi dolazeći od imenah častih istoga značenja itd., zahtjevaju instrumental objekta” (npr. *Pokunjeni hodahu i obćenita tuga zavlada cijelim Petrogradom.* Trn. Pušk.) (Weber 2005: 48). „Instrumental drugotnoga objekta zahtjevaju svi glagolji, koji znače: *napuniti*; isto zahtjevaju i svi njihovi dionici passivni” (npr. *Kad stari pred kućom izbace puške, pritrči jedan momak od doma, te jim primi duge puške, izčisti ih, napuni domaćim prahom, pa ostavi na određenom mjestu.* Vuk. Kovčez. III. 1) (Weber 2005: 49).

⁵⁰ „U instrumental se metje predikat u aktivnih i pasivnih izrekah; to može biti s raznim glagolji, ali obično dolaze ovi: *biti, poslati, imenovati, zvati, proglasiti, držati, smatrati*” (npr. *Nek zovu i loncem, samo nek ne razbiju. I Bog se imenom zove.* N. P.) (Weber 2005: 48).

„stvari, koje poblize označuje činjenje”⁵¹ te instrumental krivnje.⁵² Njegov prikaz instrumentala posebice je usmjeren na donošenje i objašnjavanje glagola koji zahtijevaju instrumental, na temelju čega izvodi pojedinačna značenja. U posebnom poglavlju opisao je i prijedložni instrumental, koji obrađuje prema prijedlozima, a unutar prijedložno-padežene sveze prema značenjima (v. Weber 2005: 61–74). Tako, primjerice, razlikuje ova značenja instrumentala s prijedlogom *s(a)*: a) značenje načina (*Mali s pobožnošću; bori se s velikom hrabrošću; S tijesnim i žalostnim srcem ostavio sam Zagreb*. Vraz. Put.), b) značenje društva, (ravnopravne) udruženosti ili prostornoga zajedništva⁵³ (*I evo mi smo s vami*. Maž. Her.; *Jovo izađe šetat s ocem. Na stolu leži kruh sa solju. Ribe se jedu s uljem. S mukami je i stenjanje jenjavalo*. Trn. Puš.), c) značenje protivnika (*Hrvati se često borahu s Turci*.), d) značenje vremena s elementima socijativnosti, tj. s naglaskom na istodobnosti radnje⁵⁴ (*Uskoci su s dolazkom Turakah već bili ostavili pradomovinu svoju*. Vraz. Put.), e) značenje objekta radnje (*Na stranu dakle s ideami vika staroga = (bacite idee)*. Maž. Her.; *Činovnici imadu posla upravo s pukom = (puk je objekt na koji se proteže poslovanje)*. Maž. Her.) (Weber 2005: 61–62).

U odnosu na ostale gramatičare Veberov opis instrumentala najrazvedeniji je i najprecizniji, a razvidno je da se na njemu temelje kasniji opisi instrumentala u hrvatskim gramatikama. Naime, sličan pristup obradi instrumentala potvrđuje se i u Maretićevoj gramatici (u kojoj se upozorava i na normativno pogrešne uporabe),⁵⁵ kao i u nekim recentnim gramatikama (npr. Silić-Pranjakovićevoj 2005: 234–239).

⁵¹ Zahtijevaju ovi povratni glagoli: *baciti se kamenom* (i s genitivom), *baviti se poslom* (i oko posla), *dijeliti se djelom*, *gizdati se*, *hvaliti se*, *hvalisati se*, *izgovarati se / izvinjavati se bolešću*, *kleti se Bogom*, *opravđivati se bolešću*, *ponositi se imetkom* (*Čim se koza dičila, tim se ovca stidila*. N. P.) (Weber 2005: 50).

⁵² „Instrumental krivnje, a akuzativ krive osobe zahtjevaju ovi glagolji, koji znače u obće komu što u gréh upisati: *kuditi, koriti, obéditi, pokriviti, potvoriti*” (npr. *Cicerona krivo potvoriše ubojstvom Clodija. Ne kori me tim gréhom*.) (Weber 2005: 50).

⁵³ „Naznačujuć društvo, ili da su skupa dvé stvari ili dvé osobe, od kojih jedna pomaže drugu: a društvo jest, kad i jedan i drugi može isto raditi [...]” (Weber 2005: 58).

⁵⁴ „Vrême koga čina sa samostavnicima abstraktnima, koji nenaznačuju vrême, već čin, komu se dodaje drugi koji u isto vrême biva [...]” (Weber 2005: 58).

⁵⁵ Maretić u zasebnim poglavljima opisuje i oprimjerava besprijedložni i prijedložni instrumental. Besprijedložnim instrumentalom izriče se mjesto (npr. *Dunavom plovi lađa*), vrijeme (npr. *ona će je zorom okupati*); instrumentali vremena su i prilozi *mahom, istom, jednom*, veznik *čim*, oruđe ili sredstvo (npr. *povadi mu klijestima zube, obavije ga platnom*), način (npr. *redom rđa po družini hoda, sad jurišom aje na Loznicu*), iznimno društvo (npr. *digoše se Bogom putovati*). Napominje da imenice koje su dio predikata mogu stajati i u nominativu i u instrumentalu (npr. *Vukašin postane kraljem*), ali da je „u dobrom narodnom

4. Zaključak

Rane hrvatske gramatike temelje se na tradiciji latinskih gramatika i nastoje slijediti latinski obrazac pisanja gramatika. Stoga se u prvim gramatikama uočava osnovni problem: kako u postojeću shemu preslikati hrvatski jezik i prikazati njegove osobitosti, što je vidljivo i u prilagodbi padežnoga sustava. Kašić u hrvatsku shemu uvodi instrumental, nazivajući ga sedmim padežom, a u množini i lokativ (tj. osmi padež).⁵⁶

Analiza je pokazala da je u odabranim hrvatskim gramatikama do konca 19. stoljeća socijativnost smatrana sastavnicom instrumentala te da su društvo i sredstvo njegova temeljna značenja, što je uočio već Bartol Kašić, kao i prijedložnu i besprijedložnu uporabu instrumentala. Neki su gramatičari ta značenja nastojali istaknuti i nazivljem, pa je po redosljedu sastavnica u nazivu instrumentala kadšto naglasak na društvu, a kadšto na sredstvu. Također su se za izricanje društva propisivale sveze s prijedlogom *s(a)*, a za izricanje sredstva besprijed-

govoru” običniji nominativ. Uz glagole *činiti*, *postaviti*, *zvati* i sl. može umjesto drugoga akuzativa doći instrumental (npr. *učini ga družba starešinom*), što je opis predikatnoga instrumentala (koji izrijekom spominje u izdanju iz 1963: 597). Također u izdanju iz 1963. (str. 597) izrijekom donosi značenje svojstva ili usporedbe, koje u prvom izdanju tek opisno objašnjava i oprimjerava (npr. *svaka je dobra devom, no da je vidimo nevom*, tj. kao *djeva*, kao *neva*).

Instrumental može doći i kao dopuna pridjevima, katkad i imenicama (npr. *blago vama, koji ste siromašni duhom, ne budite djeca umom*; toj skupini pripada i primjer *koji je bio rodom Bugarin*). Navodi da se instrumental u „dobrom narodnom jeziku” rijetko upotrebljava uz trpne glagolske oblike (npr. *koji su osvećeni Bogom ocem i održani Isusom Hristom*). U toj skupini donosi i primjer *ali se nezgodnijem vremenom zadržaste*. Takav instrumental u izdanju iz 1963. (str. 595–596) naziva instrumentalom uzroka (npr. tj. *zbog nezgodna vremena*) i smatra da se on ne potvrđuje u „dobrom narodnom govoru”, nego samo katkad u književnim djelima.

S instrumentalom dolaze ovi prijedlozi: *među*, *nad*, *pod*, *pred*, *s(a)*, *za*, a takvim se prijedložno-padežnim svezama izriče: mjesto (npr. *spavaše Petar među dvojicom vojnika* i preneseno: *rekoše među sobom, nad njima se tri oblaka viju* i preneseno: *niko do sad nije bio nada mnom gospodar, pod čadorom leži ranjen junak* i preneseno: *ti si pod krivicom, pred kućama stojeći pjevaju, al' za gorom oganj gori*), vrijeme (npr. *učenici njegovi moljahu ga među tijem, da svaki spisatelj čita kao molitvu pred jelom i poslije jela, pod misom spavaš, tako sa svršetkom ove jeseni svrši se prva godina ovoga vojevanja*), društvo i zajednica ili sveza među predmetima (npr. *lasno je čerki s majko mpređu snovati, knjigonoša dođe s ovom knjigom u Loznicu, al' eto ti lisice s vodom i sa travom*), način (npr. *jer su Mlečići bili zaprijetili pod smrtnom pedepsom, povikavši sa suzama govoraše*), katkad oruđe i sredstvo (npr. *sa sabljama sanduk otesaše*), da što dolazi poslije čega (npr. *ko za čorbom vino pije*). Usp. Maretić 1899: 577–583.

⁵⁶ Kašić zadržava i ablativ, koji u latinskome jeziku sadržava elemente socijativnosti i instrumentalnosti. To je padež koji je u latinskome jeziku pokrivao više značenja, npr. odvajanje (*otići od kuće*), podrijetlo (*rođen od robinje*), uspoređivanje (*veći od kuće*), mjesto (*u Rimu*), vrijeme (*pri dolasku*), sredstvo (*udicom, o štap*), društvo (*sa sinom*). U hrvatskim gramatikama koje ga u sklonidbenim paradigmama zadržavaju predstavljen je kao padež oblično jednak genitivu s prijedlogom *od*.

ložne uporabe. Ipak, uporaba potvrđena praksom pokazala je da prijedlog *s(a)* s instrumentalom nije rezerviran samo za izricanje društva, nego da se njime mogu izreći i druga značenja, pa i sredstvo, što je dobro opisao već Appendini, uspoređujući funkcioniranje prijedloga *s(a)* u hrvatskom jeziku s funkcioniranjem prijedloga *cum* u latinskom jeziku.

Kako je za očekivati na temelju postojećih istraživanja osobitosti kajkavštine (v. Štebih Golub 2015, 2019), i gramatički opisi potvrđuju sustavnu uporabu prijedložnoga instrumentala sredstva. Gramatički opisi u ispitanim gramatikama tako naznačuju ono što zaključuju i semantička istraživanja različitih jezika: da su semantičke uloge društva i sredstva (odnosno značenja komitativa i instrumenta) povezane i da su granice među njima često nejasne: o tome, primjerice, eksplicitno govori Maretić (1899) ističući „smjesu” zajednice i sredstva u nekim primjerima. Preplitanje tih semantičkih uloga potvrđuju i neki suvremeni konteksti uporabe u kojima je teško odrediti izriču li određene instrumentalne sintagme društvo ili sredstvo, kao i potvrde u povijesnim izvorima. Kako smo naznačili, i u tim su izvorima zabilježene potvrde uporabe instrumentala s prijedlogom *s(a)* u značenju sredstva i oruđa u različitim registrima i žanrovima iz različitih razdoblja.

Neka suvremena istraživanja povezuju širenje prijedložnih instrumentala u slavenskim jezicima na polje izražavanja društva utjecajem neslavenskih jezika, a na taj se utjecaj osvrću i istraživanja prijedložnoga instrumentala sredstva u povijesnim dokumentima (npr. Pavlović 2006). U obrađenim gramatikama nisu pronađeni jednoznačni podatci na temelju kojih bi se moglo zaključivati o utjecaju (gramatičkih opisa) neslavenskih jezika na to kako su obrađene dvije ključne semantičke uloge instrumentala: društvo i sredstvo. Obje su povezane s konceptom ZDRUŽENOSTI, koji je, kako ističu suvremena kognitivnolingvistička istraživanja, temeljni koncept s kojim je povezan instrumental kao padež.

Izvori

APPENDINI, FRANCESCO MARIA. 1808. *Grammatica della lingua Illirica*. Dubrovnik. [Gramatika ilirskoga jezika. Prijevod: Ivana Lovrić Jović. Rukopis.]

BABUKIĆ, VJEKOSLAV. 2013. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Pretisak izdanja iz 1836. Tafra, Branka. *Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

BABUKIĆ, VJEKOSLAV. 2014. *Ilirska slovnica*. Pretisak izdanja iz 1854. Znanstvena studija: Branka Tafra. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

DANILOV, IVAN. 1873. *Slovnica za srednja učilišta nižega reda*. Uredio po Budmanijevoj. Izdao Frane Wagner. Tiskom Narodnoga lista. Zadar.

DELLA BELLA, ARDELIO. 2006. *Istruzioni grammaticali della lingua illirica / Gramatičke pouke o ilirskome jeziku*. Pretisak izdanja iz 1728. Prijevod: Nives Sironić-Bonefačić. Pogovor: Darija Gabrić-Bagarić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

ĐURKOVEČKI, JOSIP. 2019. Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostalih stranskoga jezika narodov po Jožefu Đurkovečki plebanušu samaričkom na svetlo dana, Pritiskano vu Pešti, 1826. Z slovih plemenitoga Matije Trattnera od Petroze. Štebih Golub, Barbara. *Jezičnica horvatsko-slavinska Josipa Đurkovečkoga*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

hrWaC = *Hrvatski mrežni korpus*–, <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/> (pristupljeno 15. prosinca 2020.).

KAŠIĆ, BARTOL. 2002. *Institutionum linguae Illyricae libri duo / Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*. Pretisak izdanja iz 1604. Prijevod: Sanja Perić Gavrančić. Znanstvena studija: Darija Gabrić-Bagarić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

KORNIG, FRANJO. 2015. *Horvatska gramatika ili uputa Nijemcima kako da u kratkome vremenu temeljito nauče horvatski jezik*. Prijevod gramatike iz 1795. Štebih Golub, Barbara. *Franjo Kornig i njegova Horvatska gramatika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

KRISTIJANOVIĆ, IGNAC. 2012. *Grammatik der kroatischen Mundart / Gramatika horvatskoga narječja*. Pretisak izdanja iz 1837. Prijevod i znanstvena studija: Barbara Štebih Golub. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

MARETIĆ, TOMO. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Zagreb.

RELKOVIĆ, MATIJA ANTUN. 1767. *Nova slavonska i nimačka gramatika Neue Slavonische und Deutsche Grammatik*. Zagreb.

STARČEVIĆ, ŠIME. 2002. *Nova ricsoslovica iliricska*. Pretisak izdanja iz 1812. Pogovor: Branka Tafra. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

- VITANOVIĆ, JOSIP. 1872. *Slovnica hèrvatskoga jezika za nižu realku*. Osijek.
- VITANOVIĆ, JOSIP. 1880. *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*. Zagreb.
- VOLARIĆ, FRAN. 1854. *Ilirska slovnica za početne učionice*. Vladateljna štamparija. Trst.
- VOLTIĆ, JOSIP. 2016. *Grammatica Illirica / Ilirska gramatika (1803.)*. Pretisak izdanja iz 1803. Prijevod: Sanja Perić Gavrančić. Transkripcija i znanstvena studija: Marijana Horvat i Sanja Perić Gavrančić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- WEBER, ADOLFO. 2005. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Pretisak izdanja iz 1859. Znanstvena studija: Ivo Pranjković. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Literatura

- ABOVIĆ, MIOMIR. 2018. Karakteristike glagolske rekcije u crnogorskom jeziku XIX i početka XX vijeka (u poređenju sa stanjem u savremenom crnogorskom jeziku): sintagmeni sa lokativom/instrumentalom resp. akuzativom, i bezprijedložnim instrumentalom resp. instrumentalom sa prijedlogom s(a). *Lingua Montenegrina* XI/1, 21. 3–18.
- ANDRASON, ALEXANDER. 2017. The Coordinators i and z in Polish: A Cognitive-Typological Approach. *Lingua Posnaniensis* LIX/2. 7–22. doi.org/10.1515/linpo-2017-0009.
- AR XIV = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. XIV. 1955. JAZU. Zagreb.
- BELAJ, BRANIMIR; TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Disput. Zagreb.
- BRAČ, IVANA. 2017a. *Sintaktička i semantička analiza besprijedložnoga instrumentala u hrvatskom jeziku*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 358 str.
- BRAČ, IVANA. 2017b. Instrumentalne imenske skupine sa značenjem sredstva i načina. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 43/2. 311–330.
- BRAČ, IVANA. 2018a. *Instrumental u hrvatskom jeziku*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- BRAČ, IVANA. 2018b. Prijedložna skupina s + instrumental u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 85. 1–22. doi.org/10.22210/suvlin.2018.085.01.
- CROFT, WILLIAM. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations*. University of Chicago Press. Chicago – London.
- DANYLENKO, ANDRII. 2015. On the Mechanisms of the Grammaticalization of Comitative and Instrumental Categories in Slavic. *Journal of Historical Linguistics* 5/2. 267–296. doi.org/10.1075/jhl.5.2.03dan.

- DANYLENKO, ANDRII; NOMACHI, MOTOKI (ur.). 2019. *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. De Gruyter Mouton. Berlin – Boston. 498 pp. [Trends in Linguistics. Studies and Monographs. 333]. doi.org/10.1515/9783110639223.
- DERKSEN, RICK. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Brill. Leiden – Boston.
- GIVÓN, TALMY. 2001. *Syntax*. Volume 1. Second edition. Benjamins. Amsterdam. doi.org/10.1075/z.syn1.
- HEINE, BERND; KUTEVA, TANIA. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press. Cambridge.
- HEINE, BERND; KUTEVA, TANIA. 2007. *The Genesis of Grammar: A Reconstruction*. Oxford University Press. Oxford.
- HORVAT, MARIJANA; ŠTEBIH GOLUB, BARBARA. 2020. Hrvatske dopreporodne slovnice kao priručnici za učenje hrvatskoga kao stranog jezika. *Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu*. Ur. Bratulić, Josip; Čupković, Gordana; Galić, Josip. Sveučilište u Zadru – Matica hrvatska – Ogranak Matice hrvatske u Zadru. Zadar. 333–362.
- IVIĆ, MILKA. 1954. *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*. Institut za srpski jezik SANU. Beograd.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 1981. Gramatika Bartola Kašića. *RAD JAZU* 388. 5–129.
- KAPETANOVIĆ, AMIR; ŠTRKALJ DESPOT, KRISTINA. 2010. Instrumental u hrvatskim stihovima srednjega vijeka. *Sintaksa padeža: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani*. Ur. Birtić, Matea; Brozović Rončević, Dunja. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet u Osijeku. Zagreb – Osijek. 101–127.
- KUTEVA, TANIA, BERND HEINE, BO HONG, HAIPING LONG, HEIKO NARROG, SEONGHA RHEE. 2019. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press. doi.org/10.1017/9781316479704.
- LAKOFF, GEORGE; JOHNSON, MARK. 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press. New York. doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001.
- LURAGHI, SILVIA. 2001. Some Remarks on Instrument, Comitative, and Agent in Indo-European. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54/4. 385–401. https://www.academia.edu/18372109/Some_remarks_on_Instrument_Comitative_and_Agent_in_Indo_European_Sprachtypologie_und_Universalienforschung_54_4_2001_385_401 (pristupljeno 15. prosinca 2020.); doi.org/10.1524/stuf.2001.54.4.385.

- LURAGHI, SILVIA. 2003. *On the Meaning of Prepositions and Cases: The Expression of Semantic Roles in Ancient Greek*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. doi.org/10.1075/slcs.67.
- MARETIĆ, TOMO. 1910. *Jezik slavonskijeh pisaca. Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj*. Preštampano iz 180. knjiga *Rada* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. <https://archive.org/details/jezikslavonskije00mare/page/n3/mode/2up?ref=ol&view=theater> (pristupljeno 15. prosinca 2020.).
- MARETIĆ, TOMO. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- MATOVAC, DARKO. 2017. *Prijedlozi u hrvatskome jeziku: Značenje, prostorni odnosi i konceptualizacija*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- NARROG, HEIKO. 2010. A Diachronic Dimension in Maps of Case Functions. *Linguistic Discovery* 8(1). dx.doi.org/10.1349/PS1.1537-0852.A.352.
- NENEZIĆ, SONJA. 2010. *Jezik Nikole I Petrovića*. Crnogorska akademija znanosti i umjetnosti. Podgorica.
- NOMACHI, MOTOKI; HEINE, BERND. 2011. On Predicting Contact-Induced Grammatical Change: Evidence from Slavic Languages. *Journal of Historical Linguistics* 1/1. 48–76. dx.doi.org/10.1075/jhl.1.1.03nom.
- PAVLOVIĆ, SLOBODAN. 2006. *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnompravnoj pismenosti*. Matica srpska. Novi Sad.
- RAGUŽ, DRAGUTIN. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Medicinska naklada. Zagreb.
- SCHLESINGER, IZCHAK M. 1995. *Cognitive Space and Linguistic Case: Semantic and Syntactic Categories in English*. Cambridge University Press. Cambridge. doi.org/10.1017/CBO9780511551321.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- STOLZ, THOMAS. 1996. Some Instruments Are Really Good Companions – Some Are Not. On Syncretism and the Typology of Instrumentals and Comitatives. *Theoretical Linguistics* 23/1–2. 113–200. dx.doi.org/10.1515/thli.1997.23.1-2.113.
- STOLZ, THOMAS. 1998. Komitative sind mehr als Instrumentale sind mehr als Komitative. Merkmalthaftigkeit und Markiertheit in der Typologie der Mit-Relationen. *Sammelband des II. Internationalen Symposiums zur Natürlichkeitstheorie vom 23. bis 25. Mai 1996*. Ed. by Karmen Teržan-Kopecky. Univerza v Mariboru. Maribor. 83–100.
- STOLZ, THOMAS; STROH, CORNELIA; URDZE, AINA. 2006. On Comitatives and Related Categories. A Typological Study with Special Focus on the Languages of Europe. *Empirical Approaches to Language Typology* 33. De Gruyter Mouton. Berlin. doi.org/10.1515/9783110197648.

STOLZ, THOMAS; STROH, CORNELIA; URDZE, AINA. 2008. Varieties of Comitative. *The Oxford Handbook of Case*. Ed. by Andrej L. Malchukov and Andrew Spencer. Oxford University Press. Oxford. 601–608. doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199206476.013.0042.

ŠTEBIH GOLUB, BARBARA. 2015. *Franjo Kornig i njegova* Hrvatska gramatika. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

ŠTEBIH GOLUB, BARBARA. 2019. *Jezičnica horvatsko-slavinska Josipa Đurkovečkoga*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

TEPAVČEVIĆ, MIODARKA. 2010. *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*. Crnogorska akademija znanosti i umjetnosti. Podgorica.

ZIMA, LUKA. 1887. *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. [Djela JAZU 7]. JAZU. Zagreb.

The Instrumental Case in Croatian Grammars Until the End of the Nineteenth Century with an Emphasis on Comitative and Instrumental Meanings

Abstract

This analysis examines the comitative and instrument as semantic roles and how their language expressions were treated in accounts of the instrumental case in a selection of Croatian grammars, starting from the first grammar, Kašić's *Institutiones linguae Illyricae* (Handbook of the Illyrian Language, 1604), until the end of the nineteenth century and Maretić's grammar *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Grammar and Stylistics of Standard Croatian or Serbian, 1899) and the victory of the Croatian Vukovians, which influenced changes in the previous language norm. The main question discussed is whether grammatical descriptions indicate an overlap of the comitative and instrument meanings, or whether these meanings are clearly distinguished in the grammars examined. As argued in the theoretical part, the coincidence and intertwining of the two meanings observed in a number of different languages can be explained by assuming the existence of a broader conceptual domain that encompasses the meanings of both accompaniment and means. Previous research also indicates the importance of language contact, and for this reason we also consider the potential influence of descriptions of other languages on the accounts in the grammars studied. We also provide an overview of the accounts of the instrumental case beyond the two semantic roles. These accounts, among other things, implicitly or explicitly indicate vague borders between various meaning domains of the instrumental, including the border between accompaniment and means.

Ključne riječi: komitativ, instrumental, hrvatske dopreporodne gramatike, ilirske gramatike, gramatike zagrebačke filološke škole, gramatike hrvatskih vukovaca

Keywords: comitative, instrumental, Croatian pre-standard grammars, Illyrian grammars, grammars by the Zagreb philological school, grammars by the Croatian Vukovians